

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ ЧАСУ

Лисоконь І.О.

Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

В ході дослідження було розглянуто проблеми національної ідентичності в умовах глобалізації, початки формування самоідентичності українців, вплив часу, історичних умов та глобалізації. Визначено фактори впливу на національну ідентичність в умовах глобалізації незалежно від часу. Розкрито поняття національної ідентичності, національної свідомості, національної та української національної ідеї. У висновку ми дійшли до того, що всі глобалізаційні процеси у світі почалися в ХХ столітті. Хоча українці й запізнилися з відродженням своєї держави, але Українська держава лише почала свій незалежний шлях, і в подальшому цей шлях насамперед вимагає від нас збереження і зібрання нашої унікальної української культурної спадщини, яка і становить нашу ідентичність та самоусвідомлення як незалежної нації.

Ключові слова: національна ідентичність, національна самоідентифікація, національна ідея, українська національна ідея, модернізація.

Постановка проблеми полягає в тому, що для сучасних держав питання національної ідентичності та національної самосвідомості має болючий характер. Хоча саме це питання є визначальним у формуванні поняття «нація» та «народ». Саме це питання відіграє важливу історичну роль у виникненні та розвитку національної свідомості та національної ідентичності, національної ідеї взагалі та української національної ідеї зокрема, визначення факторів впливу на національну ідентичність в умовах глобалізації незалежно від часу.

Аналізуючи процес становлення явища, яке ми називаємо національною ідентичністю, маємо відповісти на запитання: де, в якому пункті (чи пунктах) історичного часу слід шукати початки формування окремої самоідентичності українців? Коли і як українська нація почала формуватися як «уявлена спільнота»? Коли і як ця спільнота з етнічної почала перетворюватися на політичну? Відповідаючи на ці запитання, варто було б виходити з кількох основних положень:

по-перше, формування національної ідентичності (як націогенез взагалі), її становлення – це тривалий і суперечливий процес, а не подія;

по-друге, даний процес не був фатально детермінований «історичною необхідністю» виникнення української нації, він складався з закономірностей і випадковостей. Романтично-націоналістична теза про те, що «покоління українського народу мріяли про незалежність і державність» [1], у даному випадку відкидається як ідеологічний стандарт;

по-третє, процес становлення національної ідентичності не був безперервним і розвивався не лише по «висхідній» лінії: спостерігалися паузи, провали, періоди зворотного розвитку;

по-четверте, варто розглядати його у взаємозв'язку з відповідними процесами в націй-сусідів;

по-п'яте, розглядаючи історію становлення національної ідентичності українців, треба чітко

розрізняти ідентичність культурних і політичних еліт й ідентичність мас;

по-шосте, маємо на аналітичному рівні розрізняти етнічну ідентичність і національну свідомість (яка є передусім політичною чи політизованою).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню національної ідентичності в умовах глобалізаційних процесів значна увага приділяється у працях відомих дослідників М. Боришевського, Е. Сміта, Е. Гелнера, В. Ліпкана, Г. Касьянова, М. Розумного, які висвітлювали вплив російського царизму на формування української національної ідеї, пропонували шляхи вирішення проблеми самоусвідомлення українців, описували вплив тоталітарного режиму СРСР на формування української ідентичності, порушували проблеми української мови та культури як чинників націєтворення та державотворення, аргументували вплив глобалізаційних процесів викликів часу у контексті національної ідентичності українців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Завжди національна ідентичність розглядалася, як складова патріотизму людини, а не як, насамперед, уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості. Якщо громадяне не відчувають себе громадянами, це не є їх провиною, це провина національного боягузтва, що насильно «вбили» в національну пам'ять. Наприклад, події Голодомору 1932-1933 рр. українцям вселили страх голоду і навіть з плином часу ми не можемо подолати національне боягузтво, ми боримося з ним, але це є досі живою раною національної пам'яті. Так, ми розуміємо, що таке «свідомість», «ідентифікація», «національна ідея» тощо, але на жаль багато українців, лише розуміють ці поняття, а не відчувають себе українцями. Національна ідентичність набагато складніший феномен, а тип паче в умовах глобалізації.

Цілі статті. Головною метою цієї роботи є визначення ролі національної самосвідомості та національної ідентифікації в умовах глобалізації та часу, яка полягає в створенні, утвердженні в державі демократії.

Виклад матеріалу. В ХХІ столітті держава сприяє розвитку національної самосвідомості, національної ідентифікації та Української національної ідеї в умовах глобалізації та часу. Держава намагається сприяти утворенню понять та їх якісному розвитку й розповсюдженню в суспільстві.

Наведемо деякі основні визначення:

Національна ідентичність – це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної ідентичності. Тут ідеться не лише про відокремлення «ми» від «не ми» [1, с. 284].

Як свідчать дослідження, становлення національної ідентичності, як складової концепції особистості, підпорядковується певним закономірностям і проходить низку фаз у своєму розвитку. Її пробудження відбувається у дитячому віці під впливом сімейного середовища, друзів, знайомих. Пізніше в цей процес включаються інші осередки соціалізації – дошкільні заклади, середня та вища школа тощо. Під впливом зазначених змін, змістом наповнюється «Я-образ» особистості, в якому все більшої ваги набувають національні складові.

Проблема становлення національної ідентичності, актуалізована реальним суспільно-політичним контекстом, активно піднімається в Україні в дослідженнях з етнопсихології та державознавства у 1990 на початку 2000 років. У них національна ідентичність визначається як процес ототожнення, уподібнення себе з певною нацією [2]. У особистості з'являються суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти, прийняття її групових норм і цінностей.

Національна ідея – це акумулятор прогресивних національних програм, ідей політичних партій, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Поряд з національною ідеєю розрізняють також термін «ідея нації», що вбирає в себе яскравий образ перспективного майбутнього нації, що, як правило міститься поза межами одного покоління і силою своєї притягальності та емоційного забарвлення пориває його та наступні покоління до досягнення поставленої цілі.

Мартін Бубер (єврейський мислитель, філософ і письменник) в своїй книзі «Народ і його земля» зазначає: «Ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі...» [3].

Головний редактор газети «День» Лариса Івшина визначає українську ідею формулою: «Це – ідентичність і модернізація. Тобто – розвиток, збільшення кількості українців – краси-

вих, здорових, розумних та духовних, завоювання конкурентних позицій у своєму регіоні й світі, утримування духовного потенціалу... Ми повинні зберегти себе в кращій формі, яка нам дісталась за цивілізаційні періоди, і примножити той спадок» [4, с. 7].

Процес формування української національної ідеї можна відобразити за допомогою трьох історичних періодів, яким відповідають певні рівні зрілості національної свідомості українців:

1. Від пізнього середньовіччя до доби Гетьманщини (кінець XV – кінець XVIII століття): усвідомлення українцями себе як єдиного народу з самобутньою культурою та менталітетом; усвідомлення рівних із сусідніми народами прав на свободу;

2. Від початку XIX ст. до розпаду УНР (початок XIX – 1919 рік): створення літературної мови, формування власної політичної та наукової думки, театру та літератури, що свідчить про духовне осмислення власної національної ідентичності; прагнення до створення власної держави;

3. Від відновлення незалежності України до сьогодення (від 1991 року): формальне утворення української нації; «постколоніальний» менталітет нації – відсутність гордості за власну мову та культуру [5].

Глобалізаційні процеси почалися на початку ХХ сторіччя, коли ще не було певною мірою сформовані терміни «глобалізація» і «самоідентифікація». Тому російський філософ М. Бердяєв вживає такі поширені у терміни, як «культура» і «цивілізація», відповідно замінюючи, ще не сформовані терміни [6]. Дана опозиційна пара існує з передвіків, але такого фатального виміру вона набула лише у ХХ сторіччі – столітті прискореної технізації, індустріалізації, а тепер вже й інформатизації. Культура, як відомо, пов'язана з культом пращурів, з традиціями і переказами, вона виповнена священною символікою. Кожна культура є культурою духу, в підґрунті якої – творча робота, в ній присутня жива доля нації, її історія, тому вона безкорислива і безцінна у найвищих її виявах. Цивілізація – завжди зацікавлена, бо покликана задовольняти потреби, потурати насолодам і задоволенням.

Переважна більшість модерністських підходів до проблем українського націотворення розглядають його джерела здебільшого у контексті суспільних, політичних, культурних та економічних процесів XIX століття. Проте існують концепції, автори яких пов'язують інтенсивність процесів націотворення з ХХ століттям, не відкидаючи при цьому вплив минулого. На думку канадського дослідника Бориса Кравченка, вирішальним періодом у формуванні свідомості й української нації було ХХ століття. Він пов'язував зміни у національній свідомості українців зі зрушеннями в соціально-економічній сфері, передусім, з трансформацією українського суспільства з аграрного в індустріальне. Один з найвагоміших аргументів – кардинальні зміни в комунікативних можливостях українського суспільства (зростання освітнього рівня населення, створення системи засобів масової інформації і комунікації). Відбулися зміни у внутрішній соціальній структурі української нації, в ній з'явилися верстви і групи, яких раніше не існувало. До структу-

ри долучився соціально-економічний компонент. Цей перехід призвів до руйнування традиційної соціальної структури українського суспільства і формування нових, модерних соціальних структур, зокрема, якісно нових українських еліт. «Останні, по-перше, мали вплинути на формування української національної свідомості, а по-друге, скористатися нею як знаряддям для реалізації власних політичних амбіцій» [7, с. 335].

Під впливом тоталітарного ідеологічного тиску і притаманної радянському режиму системи економічного, політичного і культурних відносин відбулися суттєві зміни у національній ідентичності. Її основні риси дещо притуплювалися і на них накладалися притаманні вже радянські ментальності: «пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, про людське око, і напоказ, головне – створити враження, що людина працює, а не працювати на певний результат; комплекс меншовартості – і відчуття неспроможності через некомпетентність і непрофесіоналізм, зворотним боком чого є невмотивована амбіційність і хамство; патерналізм – і очікування від влади розв'язання власних проблем; безпорадність, сподівання на розв'язання проблем ззовні, на чіюсь гуманітарну допомогу» [8].

Радянська влада намагалася використати національну свідомість українців для зміцнення своїх позицій, йдучи на поступки національному рухові. Першою такою спробою стала коренізація – політика укорінення компартійних радянських структур влади у національних республіках. Її сутність полягала в оволодінні мовами і культурними традиціями місцевого населення представниками управлінських структур, поповнення останніх з числа місцевого населення – носіїв цих мов і культур. Це мало забезпечити московському центру контроль над периферією не лише силовими, а й адміністративними засобами, підсилити ефективність ідеологічної роботи за допомогою пропаганди й агітації місцевими мовами.

З іншого боку, представники консервативного партійного керівництва намагалися «науково» обґрунтувати відразу комуністичної еліти від української культури, сповідуючи неминучість «боротьби двох культур»: російської, пов'язаної з містом і пролетаріатом, тому «найпрогресивнішої», і української – селянської, тому «відсталой» [9]. Виконавши свої завдання, «українізацію» на початку 30-х років було згорнуто, а її активних провідників звинувачено в «українському буржуазному націоналізмі», ув'язнено або доведено до самогубства, що стало сигналом масового цькування національної інтелігенції.

В умовах Другої світової війни сталінський режим пішов на деякі поступки, здебільшого пропагандистські, національному рухові (створено 2 нових міністерства УРСР, перейменовано назви фронтів, так з 20 жовтня 1943 року Воронезький, Степовий, Південно-Західний і Південний фронти були перейменовані відповідно у I, II, III та IV (першого формування) Українські фронти, а 5 серпня 1944 року був створений IV (другого формування) Український фронт), але всі вони були перекреслені ідеологічним наступом, який отримав назву «Жданівщина».

Наступний цикл припадає на 1950-1960 роки ХХ століття, пов'язаний з «шістдесятниками», спочатку як культурницьким рухом, який поступово набував політичних рис. Однак свідомість українців вже мала коріння не лише в культурній, а й у соціально-економічній сфері, що стало принциповим для життєздатності ідентичності – культурна русифікація хоча й впливала на неї, проте вже була недостатньою для її ліквідації.

У 1991 році Україна була проголошена незалежною, що стало поштовхом до відновлення процесу націотворення, який через масштабну економічну кризу, чисельні культурні, соціальні та політичні чинники відбувався вкрай складно. Насамперед це було викликано низьким рівнем національної свідомості етнічних українців, що ускладнювало можливість їх мобілізації під національними гаслами; надзвичайно низьким соціальним статусом української мови, яка через тривали реалізацію радянської політики культурної русифікації, позиціонувалась як мова села.

Тому процес націотворення у 90-ті роки ХХ століття перетворився на процес українізації самих українців: було розроблено національний проект побудови громадянської нації, в якому чільне місце посідає не етнічна належність, а громадянство, – який за словами Георгія Касьянова, завмер на стадії політичних декларацій. Оскільки етнічні українці самі перебували у стадії набуття національної свідомості, процес очолили бюрократичні еліти, для яких формування громадянської нації був справою їх власної легітимності та самозбереження [1, с. 352].

Текст Конституції України демонструє відверті побоювання авторів, навіть у питаннях використання термінів: взагалі не використовується термін «нація» щодо всієї сукупності населення країни; містяться поняття «народ України» і «український народ»; термін «українська нація» використовується лише один раз і стосується етнічних українців. Сучасний стан ідентичності українців часто характеризують як кризу ідентичності, на яку впливають кілька чинників. На думку Максима Розумного, це:

1) параметри і критерії української етнонаціональної ідентичності із стереотипним образом українця, сформованим протягом ХІХ-ХХ століття у межах романтично-народовського дискурсу, оновлений консервативно-революційною ідеологією націоналізму середини ХХ століття з пантеоном національних героїв (Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський), з козацьким ідеалом особистої самореалізації, національно-культурними і політичними ритуалами та літературною нормою сучасної української мови;

2) імперська культурна традиція, спиралася на авторитет російської культури ХІХ-ХХ століття, яка масштабна і наполегливо відтворювалася пропагандистською машиною СРСР;

3) ідеологічна й психологічна спадщина комунізму, що лежить в основі ідентичності «радянської людини», підкріплена синдромом втоми від переми́н та уявлення про комунізм як час соціального благополуччя і особистого успіху. За своєю сутністю вона є здебільшого своєрідною формою психологічного «притулку» [10, с. 118].

Найбільш показовим є зрушення у національній ідентифікації української молоді. В ідентифі-

кації молоді відбуваються два паралельних процеси: індивідуалізація прозахідного типу та пошук нової корпоративної самореалізації. Молодь прагне до самоорганізації на принципово новій етнонаціональній основі, що передбачає: пристосування індивідуальної свідомості, поведінки, культурного досвіду до мінливих наслідків техногенної революції; зниження у свідомості молоді значення держави як учасника процесів формування культурного простору; переорієнтацію свідомості значної частини молоді на відхід від неусвідомлених наслідків домінування вестернізації; формування соціокультурних механізмів становлення громадянського суспільства тощо [11, с. 214].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Глобалізаційні процеси почалися на початку ХХ сторіччя, коли ще не було певною мірою сформовані терміни «глобалізація» і «самоідентифікація». Кожна культура є культурою духу, в підґрунті якої – творча робота, в ній присутня жива доля нації, її історія, тому вона безцінна у найвищих її виявах, а цивілізація – завжди «зацікавлена», бо покликана задовольняти життєві потреби і потурати насолодам.

Хоча українці й запізнилися з відродженням своєї держави, та це не дає права фінансово-олі-

гархічним колам ігнорувати Українську державу, цілеспрямовано послаблюючи всі її механізми, всі її правові засади. Ці кола є складовими транснаціональних угруповань, які прибрали до рук усі виборчі, аграрні, інформаційні сфери і проєктують всі політичні процеси, внаслідок яких в Україні все менше стає українського, гальмуючи усіма можливими засобами цілком природний потяг нації до самоідентифікації.

Для формування сучасної української ідентичності є важливою тема поражунку з тоталітаризмом і переосмислення історії ХХ століття. Ми не можемо викреслити це століття із своєї пам'яті, тому що воно було надзвичайно травматичним, або навіть катастрофічними для українського народу та його національної пам'яті. Україна лише почала свій незалежний шлях, попереду в неї велика дорога повернення до європейської цивілізації. Збираючись у цю дорогу, нам насамперед треба зберегти, зібрати і взяти з собою нашу унікальну українську культурну спадщину, яка є основою нашої ідентичності та самоусвідомлення. Знову настав час збирати невеличке каміння, фундаментальне каміння нашої спадщини. У цьому ми несемо відповідальність перед минулими і перед наступними поколіннями українців.

Список літератури:

1. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Г.В. Касьянов. – Київ, 1999. – 352 с.
2. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Е.Гелнер // Національна ідентичність: Хрестоматія / Т. Воропай (упорядник). – Харків: Крок, 2002. – 316 с.
3. Економічний націоналізм як складова національної ідеї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kobzar1814.blogspot.ru/2011/04/blog-post_7154.html
4. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія / В. А. Ліпкан. – Київ: Текст, 2003. – 459 с.
5. Українська національна ідея. Функції культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.com.ua/kultura/3028/index.html>
6. Парламентські слухання «Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів часу: проблеми та шляхи збереження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl6/11session/par_sl/sl0912109.htm
7. Грицак Я. Й. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Й. Грицак – Київ, 2004. – 343 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник. – Київ: Генеза, 2004. – 335 с.
9. Українізація причини і наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainereferat.org/uaref-514-1.html>
10. Розумний М. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки / М. Розумний, В. Андрусів // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3. – С. 116-126.
11. Касьянов Г. В. Украина 1991-2007. Очерки новейшей истории / Г. В. Касьянов. – Київ: Наш час, 2008. – 480 с.

Лысоконь И.А.

Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ ВРЕМЕНИ

Аннотация

В ходе исследования были рассмотрены проблемы национальной идентичности в условиях глобализации, начала формирования украинской нации, влияние времени, исторических условий и глобализации. Определены факторы влияния на национальную идентичность в условиях глобализации независимо от времени. Раскрыты понятия национальной идентичности, национального сознания, национальной и украинской национальной идеи. В заключении мы пришли к тому, что все глобализационные процессы в мире начались в ХХ веке. Хотя украинцы и опоздали с возрождением своего государства, но Украинское государство только начало свой независимый путь и в дальнейшем этот путь прежде всего требует от нас сохранения и сборку нашего уникального украинского культурного наследия, которое и составляет нашу идентичности и самосознания как независимой нации.

Ключевые слова: национальная идентичность, модернизация, национальная самоидентификация, национальная идея, украинская национальная идея.

Lysokon I.O.

Krivoy Rog Pedagogical Institute
Krivoy Rog National University

NATIONAL IDENTITY IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION'S CHALLENGES

Summary

The study deals with the problems of national identity in the context of globalization, the beginning of a Ukrainian identity, the influence of time and historical conditions of globalization. Factors influencing national identity in a globalized world regardless of the time. The concept of national identity, national identity, national and Ukrainian national idea. Finally, we reached the point that all the processes of globalization in the world began in the twentieth century. Although Ukrainian and late with the revival of the state, but the Ukrainian government only began its independent path in the future this way requires us first and conservation of our unique collection of Ukrainian cultural heritage, which is our identity and self-awareness as an independent nation.

Keywords: national identity, national identity, national idea, the Ukrainian national idea, modernization.